

Měřínský, Zdeněk

Hradisko Břeclav-Pohansko a počátky Břeclavského hradu

In: *Konference Pohansko 1999 : 40 let od zahájení výzkumu slovanského hradiska Břeclav-Pohansko : Břeclav-Pohansko 3.-4.VI.1999.* Měřínský, Zdeněk (editor). 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2001, pp. 71-90

ISBN 80-210-2547-6

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/133132>

Access Date: 17. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

HRADISKO BŘECLAV-POHANSKO A POČÁTKY BŘECLAVSKÉHO HRADU

V naší archeologické i historické literatuře je běžně známým a uváděným poznatkem, že síť nových hradů 11. století vzniká na Moravě v nevelké vzdálenosti od velkomoravských center. Obecně se předpokládá, že hned v první fázi po dobytí země knížetem Oldřichem I. (1012–1034) někdy v letech 1018/19 a po předání jejího správcovství jeho jedinému synovi Břetislavovi došlo k dočasné likvidaci samostatné církevní provincie a že Břetislav v rámci zabezpečení výboje proti vnějším nepřítelům i za účelem vnitřní konsolidace a ovládnutí země vybudoval celou síť nových hradů, které vznikaly ve většině případů v nevelké vzdálenosti od původních velkomoravských center (srov. např. ČERVINKA 1928, 116–130; TUREK 1971, 165; k Břetislavovi I. a Oldřichovi I. např. KRZEMIENSKA 1970; 1980; 1999; ŽEMLIČKA 1997, 42–75). I to by svědčilo o přetrvávání státní organizace na Moravě až do počátku 11. století, tedy do doby ovládnutí země pražskými Přemyslovci.

Tyto dvojice také nejsou čistě moravskou záležitostí, ale odpovídají i situaci na jiných územích, kde dochází k posunu center, ať již v souvislosti se změnami hospodářskými podmínkami a proměnami sociální struktury, nebo zejména jako důsledek budování státu a sjednocovacího procesu či anexe nových území. Přesvědčivě na tento jev dvojice staršího hradiště a mladšího hradu ukazuje situace v Čechách, kde se počátky tohoto procesu kladou do doby vlády Boleslava I. (935–972). Analogie lze pak sledovat i na jiných anektovaných územích, například na území srbských, obodritských a veletských Slovanů dobytém německými panovníky, nebo na území Slezska (ŠTĚPÁNEK 1965, 141; SLÁMA 1987, 182–186; 1988, 80–82; COBLENZ 1970, 137–152; MOŽDZIOCH 1990, 21–50; srov. MĚŘÍNSKÝ 1997, 24–32, zvl. pozn. č. 29–30).

Sama situace na Moravě je také daleko složitější než poněkud zjednodušující teze o určitých následných dvojicích. Především se velmi diametrálně liší vývoj na jižní Moravě od situace na Moravě střední a severní, tedy rámcově v oblasti Hornomoravského úvalu, Hané včetně Malé Hané, ale částečně i v lesnatých podhorských terénech Dražanské vrchoviny a na jihozápadní Moravě. Souviselo to bezesporu s odlišnými podmínkami historického vývoje, kdy se rovinatá jižní část země nacházela v kontaktní zóně s oblastí karpatské kotliny a těžiště osídlení se přesunuje do střední a severní části země (MĚŘÍNSKÝ 1986, 67–68).

Průběh rozhraničení těchto dvou oblastí lze vést zhruba od Mikulova po hřbetu Dunajovické hory Dunajovickými vrchy a dále k jihovýchodnímu okraji Krumlovského lesa, odtud jižní částí Brněnska k Výhonu u Blučiny a Moutnickou pahorkatinou podél Litavy k Vyškovské bráně. Dále pokračovalo po hřbetu Ždánického lesa a jeho části Dambořické vrchoviny až k Brankovicím, kde na rozhraničení mezi Chřiby a Ždánickým lesem procházela stará komunikace z Hané směrem na Kyjov a do dolního Pomoraví. Po Chřibech lze pak toto rozhraničení vést na Uherskohradištsko k soutěsce u Napajedel a na levý břeh řeky Moravy. Tato část jihovýchodní Moravy se vyznačovala již od pravěku řadou specifických

rysů s úzkými vztahy ke karpatské kotlině. Hranice zde vede jižní částí Zlínské vrchoviny mezi toky Olšavy a Dřevnice. Rozhraničení těchto dvou oblastí tedy respektovalo přirozené horské celky a vodní toky. Tato bipolarnost země se projevuje prakticky až do pozdního středověku a je jí ovlivňován i další vývoj v novověku (srov. MĚŘÍNSKÝ 1997, 26, pozn. č. 32; k cestě MĚŘÍNSKÝ – ZUMPF 1998, 164–176).

V této souvislosti upozorňujeme na poznatek, že v prostoru jižně od výše zmiňovaného rozhraničení se nevyskytují až na ojedinělou a spornou výjimku (Houžvany na Břeclavsku) místní jména vyjadřující zaměstnání jejich obyvatel – názvy tzv. služebných osad – a tato jména se výrazně koncentrují v okolí hlavních knížecích hradů, a to zejména v znojemském okruhu, eventuálně na Bítovsku, v okolí Olomouce, Spytihněvi, Přerova, Brna a ojediněle i na Opavsku (Hradec nad Moravicí). V severní části země je možno postihnout kontinuitu vývoje osídlení přinejmenším od 9. století. Naopak právě v prostředí jihomoravských úvalů se setkáváme s onou návazností či vztahem nově budovaných hradů mladohradištního období na stará velkomoravská centra. Hradby se nacházejí ve vzdálenosti zhruba 4–10 km (výjimku představuje dvojice Znojmo – Hradiště sv. Hypolita ve vzdálenosti 0,4 km a Petrova louka u Strachotína – Vysoká zahrada u Dolních Věstonic, původní hrad Strachotín ve vzdálenosti 1,2 km) (MĚŘÍNSKÝ 1995a, 16; 1997, 24; 1999, 9). A jednou z těchto lokalit je i Pohansko u Břeclavi.

Vznik rozsáhlého valového opevnění Pohanska u Břeclavi byl původně F. KALOUSEKEM (1965, 49) a po něm do roku 1975 s některými výhradami otevřenými korekcím i B. DOSTÁLEM (1968, 31–32; 1970, 3–4; 1975, 243) kladen až do 2. poloviny nebo do závěru 9. věku a dáván do souvislosti s dobou zvýšeného ohrožení vnějšími nepřáteli a postupného rozkladu říše po Svatoplukově smrti. Pravděpodobnost tohoto datování měly naznačovat skupiny velkomoravských hrobů v těsné blízkosti valu, většinou podél vnitřní stěny jeho hradby, zjištěné při řezech opevněním v severovýchodní a jižní části hradiska. V jižní části byl dokonce prozkoumán jeden hrob zapuštěný v hlinitém násypu valu a jeden člověk zjevně zahynul při zřícení hradby v severovýchodním úseku přiléhajícím k tzv. lesní školce (KALOUSEK 1965, 49; srov. DOSTÁL 1982, 135, 145, 154–161; na s. 196 zařazení těchto hrobů na základě nové datace valového opevnění již do 1. pol. 9. stol.). Dále byl pro toto časové určení směrodatný zánik palisádového opevnění dvorce a překrytí jeho pozůstatků velkomoravskými pohřby. Tato stratigrafie by mohla souviset se situací, kdy opevnění dvorce pozbylo po vybudování rozsáhlé valové fortifikace uzavírající plochu o rozloze 28 ha včetně původního dvorce s kostelem a hřbitovem i dalších sídlištních areálů svého významu. Pokud se jednalo o zánik valového opevnění hradiště Břeclav-Pohansko převládal názor, že bylo zničeno, případně ztratilo smysl a postupně se měnilo v rozvaliny spolu s postupným koncem zdejšího osídlení po politickém pádu Velké Moravy (DOSTÁL 1970, 4).

Názory na datování fortifikace a dvorce se změnily po nálezu depotu železných předmětů se železnou průvlečkou náležející do náplně blatnicko-mikulčického horizontu. Depot byl nalezen v zemnici u valu v prostoru tzv. lesní školky během výzkumné sezóny 1975. Interpretace tohoto nálezů pak vedla k úvahám o zániku valového opevnění Pohanska již kolem poloviny 9. století a o následné existenci dvorce (DOSTÁL 1977–1978, 129–131; 1979, 85; 1982, 196), což se snažil filologickým a historickým rozbořem formy pravděpodobného názvu lokality Lauenburch v bavorských pramenech prokázat i D. TŘEŠTÍK (1988). Jeho datování této formy zápisu místního jména do 1. poloviny 9. století a ztotožnění s Pohanskem u Břeclavi však nedoznalo obecného přijetí a například H. KOLLER (1995, 290) se Lauenburch snaží zcela spekulativní argumentací lokalizovat na Valy u Mikulčic. (Kontakty s Bavorsky se podle něj a s odvoláním na H. WOLFRAMA 1979, 54–57, 135 měly týkat především přítomnosti specialistů řídících výstavbu kostelů. Na Pohansku jde však

proti řadě mikulčických sakrálních objektů pouze o „malý“ kostel. Uvedené kontakty H. Wolfram vztahuje k Pribinovu blatenskému knížectví a Panonii i s Korutanskem, tudíž k Salcburku, a nikoliv k Pasovu, a mohly se týkat nejen výstavby sakrálních objektů, ale i fortifikací.) Přihlédneme-li ke všem známým faktům a skutečnostem, včetně onoho výše popisovaného jevu návaznosti starších velkomoravských center na břeťslavské hrady, je nutno vývody H. Kollera považovat za velmi nepravděpodobné.

V souvislosti s depotem v zemnici u valu, jenž se stal hlavním důkazem časného datování vzniku celého opevnění Pohanska, zůstává také nezvratným faktem, že podle publikované dokumentace (DOSTÁL 1977–1978, 104–107, zvl. obr. 2-3 na s. 105–106) nebyl depot uložen na podlaze inkriminované zemnice, ale v zásypaných vrstvách objektu částečně již vyplněného. Otázkou je, zda se skutečně jednalo o zřícené prohořelé vyplety stěn, či nejspodnější vrstva nad podlahou zemnice vznikla až při postdispozičních procesech po zániku, kdy na ně pak nasedaly vrstvy z rozrušené vnitřní stěny valového opevnění. Publikovaná dokumentace to naznačuje. Datování valového opevnění Pohanska u Břeclavi zůstává tedy nadále otevřeno a zejména bude nutno provést ve větších plochách a na různých místech hradiska nové řezy, které by mohly přinést důkazy ve formě bezpečně pod tělesem valu stratifikovaných a užěji časově zařaditelných středohradištních hrobových nálezů, sídlištních objektů či alespoň dokladů v podobě přítomnosti archeologického materiálu z 9. století v humusovité sídlištní vrstvě tzv. pohřbeného horizontu pod tělesem valu. Prozatím jsou odtud uváděny pouze doklady starohradištní a např. v prostoru tzv. lesní školky žádný sídlištní objekt ani hrob nezasaňoval pod valové opevnění, ač některé se nacházely pod jeho destrukcí a ležely často v těsné blízkosti vnitřní stěny fortifikace (DOSTÁL 1970, 4; 1979; 1993, 48). Byl zde však nalezen jedinec, jenž zahynul při zřícení vnitřní stěny valu, nebo jeho již mrtvé nepohřbené tělo bylo za této katastrofy hradbou zasypáno. Podobná situace s hroby respektujícími vnitřní stěnu valové fortifikace i s jedním zapuštěným v jejím hliněném násypu se opakovala rovněž i při výzkumu valu v jižní části hradiska (KALOUSEK 1965, 49; DOSTÁL 1982, 135, 145, 154–161).

Pokud však nebude dalšími nálezy podobného charakteru, jako byl depot v zemnici u valu, či přímo nálezy souvisejícími s jeho zánikem (při řezu v jižním úseku opevnění východně od zámečku se našly v destrukci hradby tři celé nádoby vyspělé středohradištní profilače a podobný soubor byl odkryt právě v destrukci valu jakoby překryt zřícenou vnitřní stěnou opevnění poblíž zemnice s depotem; srov. DOSTÁL 1970, 4; DOSTÁL 1977–1978, 127–129; 1979, 86–92), a na druhé straně i pod tělesem valu ověřeno datování do staršího období, bude nutno zůstat i nadále u původního vřočení počátků fortifikace až do závěrečného období existence Velké Moravy (MĚŘÍNSKÝ 1986, 38). V těchto souvislostech není bez zajímavosti, že obdobné prvky opeňovací techniky jako na Pohansku u Břeclavi nacházíme na řadě dalších lokalit, kde jsou vesměs datovány do období pokročilé 2. poloviny 9. až přelomu 9. a 10. století. Jmenujme z nich Petrovu louku u Strachotína (okr. Břeclav), Znojmo-Hradiště sv. Hypolita, nejmladší opevnění hradiště Staré Zámky u Líšně (okr. Brno-město), Bratislavský hrad či mladší fázi valové fortifikace v poloze „Schanze“ na hradišti Gars Thunau v Dolním Rakousku (p. B. Horn, NÖ), kde jsou shledávány blízké obdoby v konstrukci valu k fortifikacím z doby krále Jindřicha I. Ptáčníka (919–936) v Bavorsku a Sasku (srov. MĚŘÍNSKÝ 1986, 37, 66; k fortifikacím z doby Jindřicha I. srov. BRACHMANN 1993, 189–196).

Právě někdy od doby přelomu 9. a 10. století a během 1. poloviny 10. věku sledujeme stopy destrukcí zejména opevnění a katastrof spojených s požáry a podobnými doklady násilí na řadě opevněných lokalit (Gars-Thunau na Kampě v Dolním Rakousku, Znojmo-Hradiště sv. Hypolita, Staré Zámky v Brně-Líšni, Strachotín-Petrova louka, chrámový komplex

v Uherském Hradišti-Sadech, některé kostely v Mikulčicích, stopy požárové vrstvy zjištěny i v Olomouci). Z výše uvedených dosud torzovitých poznatků můžeme dedukovat, že právě na přelomu 9. a 10. století v době zvýšeného vnějšího nebezpečí i napětí uvnitř rozpadajícího se velkomoravského státního útvaru vzniká (není vyloučeno, že právě v místech starších velmožských dvorců) typ velkých jednodílných nížinných hradišť (Strachotín, Břeclav-Pohansko, snad i Rajhrad), v některých případech (na základě dosavadních výsledků archeologického bádání) spíše útočištného charakteru (MĚŘÍNSKÝ 1986, 66–67). O podobném řešení obranných hradišť z konce 9. století na Hronu, od Poiplí po levém břehu Dunaje až po Ráb, uvažuje například M. KUČERA (1974, 47; srov. HABOVŠTIAK 1975, 114–115, jenž se však k chronologickému postavení a funkci hradisek na Hronu nevyjadřuje tak jednoznačně). Zajímavé jsou též výše zmiňované poznatky o obdobných prvcích v konstrukcích valových opevnění Pohanska u Břeclavi, Starých Zámků v Brně-Lišni, Hradiště sv. Hypolita ve Znojmě, Bratislavského hradu a polohy „Schanze“ u Gars Thunau v Dolním Rakousku. Faktem pak na základě dosavadních archeologických zjištění zůstává, že podobně jako na jiných jihomoravských velkomoravských hradištích osídlení na Pohansku u Břeclavi během 1. poloviny 10. století končí. Výjimku zde představuje pouze prostor opuštěného a patrně již částečně destruovaného kostela (srov. DOSTÁL 1973–1974; 1975, 109, 171–175, 265–266).

Kromě některých svrchních a okrajových hrobů na pohřebišti u kostela, kde bylo pohřbívání ukončeno kolem poloviny 10. století (DOSTÁL 1965; 1970, 16; 1975, 101–103; KALOUSEK 1971), je dále na Pohansku zajímavá také skupina 17 hrobů v areálu tzv. žárového pohřebiště, datovaná B. DOSTÁLEM (1970, 19; 1982, 196) taktéž do 10. věku. Hroby byly jednotně orientovány SZ–JV, neobsahovaly žádné milodary a některé z nich porušovaly velkomoravské sídlištní objekty. Tvořily pás, na jehož vrcholu se nacházel kruhový objekt, podle B. Dostála kultovního charakteru (obj. 28/III). Byl shodný s podobným útvarem (obj. č. 39) odkrytým asi 10 m SV od apsidy kostela v areálu velmožského dvorce na téže lokalitě (DOSTÁL 1968a, 3–25; 1975, 104–110, 282–283). B. DOSTÁL (1968a, 19–23; 1975, 109–110) se domníval, že oba dva útvary byly pohanskými kultovními objekty, které vznikly právě v onom kritickém období 10. století po pádu Velké Moravy, kdy mohlo načas dojít i k rozpadu církevní organizace v souvislosti s rozkladem nebo oslabením státní moci. Tyto procesy mohly v některých oblastech či u menších skupin lidí vést až k renesanci pohanského kultu. Ke znovuvzkříšení pohanské ideologie patrně došlo až po zániku křesťanské svatyně, kdy podle ohniště v nartexu kostela, datovaného do 2. poloviny 10. století, sloužil sakrální objekt k obytným účelům (DOSTÁL 1975, 109, 171–175, 265–266). Je možné, že mezi těmito sídlištními objekty a pohanským kultištěm (obj. č. 39) byla určitá souvislost.

Také v okolí hradiska Břeclav-Pohansko přezívá během 10. věku řídké osídlení, jehož intenzita však v žádném případě nedosahuje předchozí velkomoravské periody. Jeho sporadické stopy byly zjištěny například v prostoru předvelkomoravského sídliště v poloze Poštorná-Štoglova jáma (MĚŘÍNSKÝ 1993a, 16, 19) a naznačuje jej i možná kontinuita pohřbívání od střední doby hradištní, lépe řečeno již od časně doby slovanské, až po mladohradištní období v poloze Přední čtvrtky a Čtvrtě severovýchodně od Břeclavi, m. č. Stará Břeclav (ŠIKULOVÁ 1958, 91, 150; DOSTÁL 1966, 76, 92–94, 118–120; 1985, 18–19, 27–31, 113–121; KLANICOVÁ 1996, 10–11, 13; MĚŘÍNSKÝ 1986, 29, 37; 1997a, 91).

* * *

Po připojení Moravy k českému přemyslovskému státu, uskutečněnému nejpravděpodobněji v letech 1018/19 (KRZEMIENSKA 1980; 1999, 66–87), přebírá úlohu ústředí celé oblasti nově vybudovaný hrad Břeclav ležící 4 km severozápadním směrem od původního velkomoravského ústředí v prostoru Pohanska u Břeclavi. Doba vzniku tohoto raně středověkého

věkého hradu není doposud přesně objasněna, a až se předpokládá, že stával v místech pozdějšího břeclavského středověkého hradu a zámku, nemáme o něm ani mnoho dokladů archeologických (z obsáhlé literatury k nejstarší historii hradu srov. např. HOSÁK 1959, 146–147; 1968, 49–55; BŘECLAVSKO 1969, 337; HURT 1969, 7–8; KORDIOVSKÝ – UNGER 1972; NOVOTNÝ 1975, 519–520; ZEMEK – NECHVÁTAL 1980, 90–93; BLÁHOVÁ 1996, 27–29; 1996a; k archeologickým nálezům srov. níže).

Založení hradu bývá obvykle spojováno s Břetislavem I. J. ŽEMLIČKA (1995, 35, 38–39, 40–41, 44) se domnívá, že právě nížinný břit svíraný tokem Moravy a Dyje na jejich soutoku patřil ke strategicky důležitým místům a již v době středohradištní představoval jakousi vstupní bránu do centrální části Velké Moravy. Když se počátkem 11. věku zmocnili uvedeného území Přemyslovci, bylo nutno zajistit tento exponovaný jihovýchodní směr, třebaže hlavní obchodní a vojenská spojnice z Čech na Moravu a dále do Uher tehdy vedla přes Brod (Uherský) a Lucké pole na Trenčín, nebo přes Tnavu a Nitru, a potom dále k Ostřihomí, nelze vyloučit ani určitý význam trasy na Podivín a Břeclav. Právě otevřený břeclavský, hodonínský a spytihněvský směr exponovaný proti Uhrám si vyžadoval důkladnější vojenský a správního zajištění, zatímco severnější hornatá část země takováto opatření a zabezpečení obrany hranice proti Uhrám nevyžadovala (ŽEMLIČKA 1995, 40; ke komunikacím srov. TŘEŠTÍK 1988, 285–286; MĚŘÍNSKÝ – ZUMPFE 1998, 178).

Podle J. ŽEMLIČKY (1995, 39, 40, 44) se vznik hradů v Břeclavi a Spytihněvi pojí s dobou Břetislavova moravského správcovství a lze jej klást mezi rok Břetislavova příchodu na Moravu (asi 1021) a rok jeho nástupu na pražský knížecí stolec (1034/35). Založení Spytihněvi navíc ještě upřesňuje narození stejnojmenného Břetislavova syna Spytihněva, a to s největší pravděpodobností na Moravě v roce 1031 (KOSMAS I, 41, Die Chronik, MGH Script. rer. Germ. NS T. II, S. 77; srov. MĚŘÍNSKÝ 1997, 31, 33, zvl. pozn. č. 49 na s. 31; tam další prameny a literatura). Obě jména patří k „přemyslovským“ názvům hradů známých i z Čech, z nichž řada je spojována právě s Břetislavem. Německá paralela jména Lundenburg převzala zřejmě jméno starší slovanské lokality – Pohanska u Břeclavi (HOSÁK – ŠRÁMEK 1970, 118–119; TŘEŠTÍK 1988, 282–287; tam další literatura). Obě zmínované fortifikace se pak brzy zařadily k nejdůležitějším moravským hradebním centřům se správou církevní i zeměpanskou, jejichž teritoria byla v příhraničních oblastech záhy doplněna dalšími opevněnými útvary především s vojenskou funkcí (srov. MĚŘÍNSKÝ 1981, 148, 153–160; 1995a, 19; 1999, 9–13).

Obranný hrot obou fortifikací byl zaměřen v uherském směru. I fakt, že Spytihněv s Břeclavi náležela v rámcem olomouckého údělu, jehož východní pomezí bylo zároveň hranicí proti Uhrám, a že tento úděl byl vlastně jakousi pohraniční markou (KRZEMIEŃSKA 1985, 7–13; MĚŘÍNSKÝ 1995a, 15–16, 18–19; 1999, 9–11), naznačuje strategický význam Břeclavi v době jejího založení hlavně proti arpádovským Uhrám, kam směřovaly válečné výpravy Břetislavovy prakticky od počátku třicátých let 11. věku (1031, 1042, 1044, 1051) až do jeho smrti na hradě Chrudim 10. ledna 1055, a to právě v době příprav na nové uherské tažení (KRZEMIEŃSKA 1999, 371; MĚŘÍNSKÝ 1999a, 75).

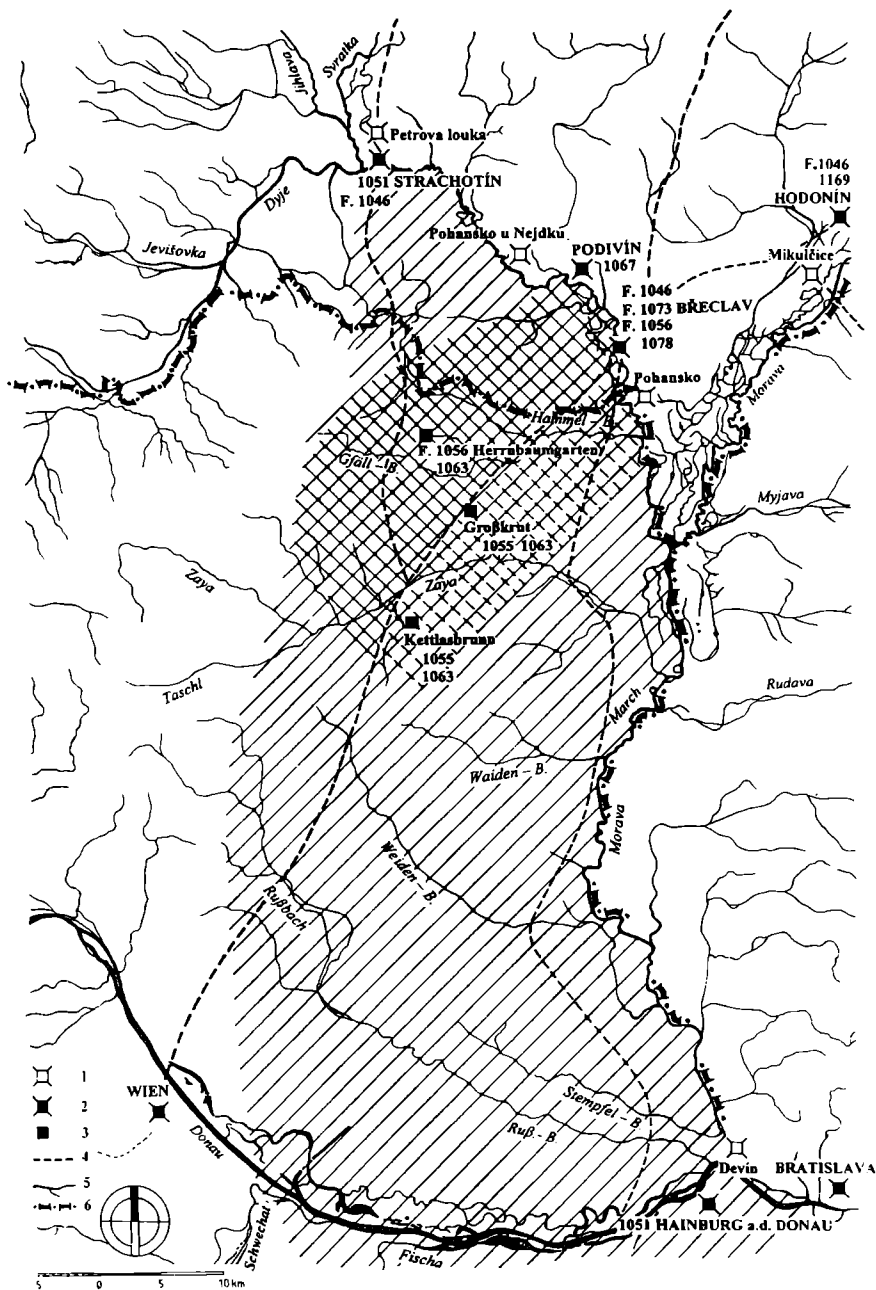
Do souvislosti s hlavním defenzivním úkolem Břeclavského hradu proti Uhrám a předpokládaným založením do roku 1034/35 lze dát i celkovou mocensko-politickou situaci v pohraniční oblasti mezi Moravou, Uhrami a Východní bavorskou markou. Po neúspěšném tažení císaře Konráda II. (1024–1039, císařem od r. 1027) proti králi Štěpánovi I. (997–1038, králem od r. 1000) v roce 1030 (Konrádovo vojsko postupovalo po pravém břehu Dunaje, koncem června dosáhlo uherského pohraničí a postoupilo až k Rábu, ale pro obtíže v zásobování i aktivizaci uherského obranného systému muselo ustoupit, při ústupových bojích obsadili Uhří i Vídeň) došlo v dubnu až květnu 1031 k ujednání syna Konráda II., ba-

vorského vévody Jindřicha, se Štěpánem I. To proběhlo nejen na úkor Východní bavorské marky, ale i Břetislavy Moravy. Území v prostoru Moravského pole, obsazené na základě těchto úmluv Uhry, se totiž vklínilo přímo mezi obě země a ohrožena byla celá jihomoravská hranice. Břetislav se tedy musel pokusit tento nebezpečný vývoj zvrátit či alespoň paralyzovat. Za nejvhodnější dobu pro vojenskou akci, jestliže následovala po mírových jednáních Štěpána I. a Jindřicha, připadají v úvahu právě letní měsíce roku 1031 a nikoliv v kooperaci s Konrádem II. rok 1030, jak uvádí Kosmas. Toto Břetislavovo tažení směřující na jihozápadní Slovensko dospělo po levém dunajském břehu až k Ostřihomi a bylo na rozdíl od císařovy výpravy úspěšné. Nelze vyloučit, že s touto výpravou souviselo i rapidní zhoršení vztahů mezi císařem Konrádem II. a knížetem Oldřichem I. (1012–1034) ve druhé polovině roku 1031, které nakonec vyústilo v Oldřichovu internaci na dvorském sjezdu ve Vrbně na podzim roku 1033. Určitou roli v narůstajícím konfliktu a napětí mezi Oldřichem I. a Říší mohla sehrát také úspěšná Břetislavova výprava proti Uhrám (na rozdíl od předchozí neúspěšné Konrádovy) z roku 1031, kterou navíc Břetislav provedl proti císařově vůli v době, kdy ten již uzavřel se Štěpánem I. mír. Zhoršení Oldřichova postavení ovlivnila i vojenská porážka od císařova syna Jindřicha v roce 1033. Do průběhu těchto událostí by dobře zapadalo i založení Břeclavského hradu. Úplné jistoty zde však nemáme (KRZEMIENSKA 1999, 132–149, 246; MĚŘÍNSKÝ 1995, 77–79; 1999a, 75–76).

Obecně lze totiž počítat s konstituováním východní moravské hranice proti Uhrám až někdy v padesátých letech 11. věku a proti Východní bavorské marce po uzavření mírových smluv v Rezně na podzim roku 1041 (MĚŘÍNSKÝ 1997, 27–29; 1999a, 76; srov. KRZEMIENSKA 1979; 1999, 316–334). Do období po tomto roce jsou také řadou badatelů kladeny počátky Břeclavského hradu (srov. ŽEMLIČKA 1995, 35; po válkách z let 1039–1041 počítá se založením např. TŘEŠTÍK 1988, 282). Po prohrané válce v roce 1041 se totiž hranice „Staré Moravy“ posunula na sever a definitivně se ustálila na Dyji. Po válkách s Uhry v letech 1042–1043, jichž se na straně krále Jindřicha III. (1039–1056, císařem od r. 1046) zúčastnil roku 1042 i Břetislav I. (1034/5–1055) byl roku 1043 uzavřen mezi Abou Samuelem (1041–1044) a Jindřichem III. kompromisní mír. Mezi jeho podmínkami bylo mimo jiné i vrácení rozsáhlého území Moravského pole mezi pravým břehem Moravy a levým břehem Dunaje, jež bylo v roce 1031 postoupeno králi Štěpánovi I. († 1038) právě mladým králem a bavorským vévodou Jindřichem (k událostem srov. např. KRZEMIENSKA 1979; 1999, 335–352; MĚŘÍNSKÝ 1995, 83–89; 1999a, 75–77).

Ihned po vrácení tohoto teritoria je král Jindřich III. vyňal z pravomoci vládce Východní bavorské marky markrabího Adalberta (1018–1055) z rodu Babenberků a v celé pohraniční oblasti mezi Uhrami a Východní markou od hranic Moravy na severu až po tok Leithy (Litavy) a Fische na jihu organizoval na pravém břehu řeky Moravy a obou březích Dunaje v pásu širokém 30–40 km dosahujícím směrem na západ až k hranicím Vidné samostatně spravované malé území zvláštní tzv. „Uherské“ marky nazývané též „Neumark“ (v literatuře tak uváděna od r. 1864; srov. LECHNER 1985, 73). Ta právě na severu Moravského pole dosahovala až k hranicím Moravy na dolní Dyji, podle K. LECHNERA (1985, 75, pozn. č. 73) a H. MITSCHY-MÄRHEIMA (1937, 233–240) až po moravský pohraniční hrad Strachotín, dnešní hradičko Vysoká zahrada u Dolních Věstonic (k němu srov. např. NOVOTNÝ 1979, 287; 1982; MĚŘÍNSKÝ 1985, 206–207).

Správcem této pohraniční marky se stal Siegfried (srov. BRUNNER 1994, 187), o jehož původu se v literatuře objevují dosti odlišné názory (k nim srov. MĚŘÍNSKÝ 1995, 91), ale v poslední době převažuje mínění, že stál u počátků Spanheimerů, vládnoucích v Korutanech, a že pocházel z Porýní. Za manželku měl Richgard z rodu Sighardingerů. To, že po několika letech jeho jméno jako markraběte Uherské marky opět mizí, se vysvětluje

Obr. 1. Předpokládaná rozloha tzv. Uherské marky (šrafovaně) a Baumgartenského újezdu (mřížovane). 1 – velkomoravská hradiška, 2 – hrady 11.–12. stol. s datem první zmínky v písemných pramenech (F značeno středověké falzum), 3 – sídliště, 4 – cesty, 5 – řeky a potoky, 6 – současné státní hranice.

návratem Siegfrieda zpět k manželce do Korutan. Siegfried nakonec umírá roku 1065 na cestě do Svaté země (srov. HAUSMANN 1977, 115–168; BRUNNER 1994, 161, rodokmen Spanheimerů na s. 162, dále s. 187, 268, 305–306). Jak však upozorňuje K. BRUNNER (1994, 187, zvl. pozn. č. 163 na s. 464), i když je toto ztotožnění markraběte Siegfrieda se Siegfriedem I. z korutanských Spanheimerů pravděpodobné, úplné jistoty zde nemáme. Je známo, že Jindřich III. se snažil při obsazování podobných důležitých funkcí zamezit jejich udělování lidem z rodů, které byly již s územím, jež měly spravovat, nějak výrazněji spjaty (srov. KRZEMIENSKA 1999, 352; LECHNER 1985, 73–75).

Listinou ze 7. března 1045 vydanou v Neuburgu (MGH DD V, 167–168 Nr. 133) obdržel Siegfried ve vlastní marce 150 patrně v té době ještě neexistujících královských lánů, zamýšlených jako půda k jejich zřízení (srov. BRUNNER 1994, 187) a 15. července téhož roku byla tato donace další listinou vydanou v Cáchách (MGH DD V, 177 Nr. 141) dále rozšířena na téměř trojnásobek, neboť Siegfried dostal v okolí řek Moravy, Zaje (Zaya) a Sulze další pozemky pro zřízení 265 lánů. Jindřich III. si uvědomoval význam tohoto, v té době ještě řídké osídleného pohraničního území proti Uhrám a částečně i proti přemyslovské Moravě. Snažil se systematicky a plánovitě tuto novou předsunutou marku v rychlém sledu kolonizovat, aby přestala být ekonomicky hluchým územím. Rozvoj osídlení i hospodářské aktivity v tomto regionu také příznivě působily na vojenské zajištění pohraničního území (BRUNNER 1994, 192–193). Pozemky zde od Jindřicha III. dostává i řada ministeriálů. Ti se stali správci královských statků a měli povinnost podílet se na obraně země (MITSCHAMÄRHEIM 1944–1948, 416–439). Obdarování zde obdržely i církevní instituce a řada jednotlivců z řad světských i církevních hodnostářů (BRUNNER 1994, 187, 192–193). Například listinou z 3. června 1045 vydanou v Perschlingu (MGH DD V, 172–173 Nr. 137) dal král klášteru v Nieder-Altach 10 královských lánů u řeky Zaje, která se necelých 10 km pod soutokem Dyje s Moravou vlevá zprava do Moravy. Zde dostal na soutoku obou Zají (dnes Zaya a Taschl) při jihozápadním okraji Mistelbachu) od Jindřicha III. listinou vydanou 21. dubna 1048 v Ulmu 30 královských lánů také markrabě Východní bavorské marky Adalbert s manželkou (MGH DD V, 287–288 Nr. 215; srov. URKUNDENBUCH IV/1, 14–15 Nr. 568; REGESTEN, 6 Nr. 11, Anm. Nr. 34–36 auf S. 196–198). Pozemky v severní části marky získal i biskup Gebhard z Eichstadtu (srov. KRZEMIENSKA 1999, 352; LECHNER 1985, 73–77; HAVLÍK 1963, 41–45). Po roce 1063 toto území opět splýnulo s Východní bavorskou markou (HAVLÍK 1963, 45).

Přesnou rozlohu území tzv. „Uherské“ marky v pramenech uvedenu nemáme (obr. 1). V roce 1051 je v darovací listině Jindřicha III. vydané v Hainburgu 25. října pro tamní obnovené proboštství toto území výslovně připomínáno jako odňaté Uhrům (CDB I, 51 č. 50; MGH DD V, 378 Nr. 277; srov. REGESTEN, 7 Nr. 15, Anm. Nr. 43–44 auf S. 198–199), kteří právě v předchozím roce 1050 zpusťovali mimo jiné Jindřichem nově zde založený hrad Hainburg (MĚŘÍNSKÝ 1995, 83–98). Tento fakt také vedl L. HOSÁKA (1960, 74) k odmítnutí ztotožnění uváděného Strachotína s naší jihomoravskou lokalitou, přičemž argumentoval tím, že ve výše citované darovací listině Jindřicha III. z roku 1051 pro obnovené proboštství v Hainburgu je toto území výslovně připomínáno jako odňaté Uhrům. L. HAVLÍK (1963, 42–43) je pak navrhol hledat mezi Vrbovkou (Weiden-Bach) a Rusavou (Rußbach). Ztotožnění s naším jihomoravským Strachotínem však plně zapadá do naznačené rozlohy Uherské marky, včetně toho, že sahala až po místo „Strachtin“ (... ex una parte Danubii inter Fiscaha et Litaha, ex altera autem inter Strachtin et ostia Fiscaha usque in Maraha ...; srov. CDB I, 51 č. 50; MGH DD V, 378 Nr. 277). Její severní hranici v délce zhruba 25 km vymezoval právě dolní tok Dyje s hrady Strachotínem na západě a Břeclaví na východě, oběma na levém břehu řeky (obr. 1).

Vzhledem k rozsahu celého území a jeho charakteru jako určitého pohraničního uherského „confinia“, kde sledujeme rozsáhlou osídlovací činnost právě až od roku 1043, kdy přešlo po více než deseti letech z uherského držení (od r. 1031) zpět pod správu Říše, je ztotožnění Strachtin z listiny z roku 1051 s hradem Strachotin (nynější hradiště Vysoká zahrada u Dolních Věstonic) více než pravděpodobné. Důležitost Strachtina jako pohraniční břeťslavské pevnosti nacházející se pravděpodobně na významné komunikaci z území Východní bavorské marky na Moravu dokládají i některé další písemné prameny. Ve falzu z 12. století je jmenován k roku 1046 (CDB I, 358–362 č. 382, zvl. s. 361), v dalším falzu z 12. věku se uvádí k roku 1073 jako civitas (CDB I, 368–371 č. 386, zvl. s. 370; k dataci falz srov. HRUBÝ 1936, 73–79, 131–138; dále srov. níže) a k rokům 1174–1178 je připomínáno castrum Strachotin (CDB I, 254–255 č. 289, zvl. s. 255).

K oběma těmto důležitým dyjským hradům – Strachotinu a Břeclavi – směřovaly také od jihu dálkové komunikace, které zde řeku překračovaly, a to po mostech připomínaných ve falzu hlásícím se již k roku 1046 a dále v pravé zakládací listině kláštera Hradisko u Olomouce z roku 1078. Tento údaj se opakuje i v její konfirmaci králem Vladislavem II. z roku 1160 (k těmto písemnostem srov. dále). Břeclav tedy nepředstavovala výchozí bod, kde moravské území opouštěla komunikace do Uher, ale bod u brodu na staré tradiční trase – jedné z větví dálkové tzv. Jantarové cesty. Ta směřovala Moravským polem na jih k Vídni, původní římské Vindoboně, eventuálně i k dále na východ ležícímu Carnuntu (TŘEŠTÍK 1988, 285–286; MĚŘÍNSKÝ – ZUMPF 1998, 175–176). Na ní také jako důležitý bod při dyjském brodu vzniká v místě silné koncentrace časně slovanského, předvelkomoravského a velkomoravského osídlení hradiště Pohansko, původně snad nazývané Lauentenburch (Lovětingrad). Tento název pak v němčině přebírá během 11. století právě nově založený hrad Břeclav, jak je to doloženo v diplomu císaře Jindřicha III. ze dne 10. července 1056 vydaném v Berstadu (CDB I, 53 č. 54; MGH DD V, 517–518 Nr. 376, zvl. S. 518; BÖHMER – STRUVE, Reg. Imp. III/2, 19 Nr. 63; srov. REGESTEN, Anm. Nr. 62 auf S. 201–202; HOSÁK 1968, 49; BRUNNER 1994, 192; k diplomu srov. dále), kterým římský panovník uděluje pasovskému biskupství „místo jakéhosi sídla zvaného Poumgartun se vším užitkem, který bude moci proti Čechům jakýmkoliv způsobem míti a získati a všechnu půdu uzavřenou v dálepsaných hranicích, to jest ono údolí řečené Poumgartental (vici Poumgartun, Poumgartuntal; dnes Herrnbaumgarten 8 km JZ od Valtic), vzhůru až k určeným znamením uherských hranic, dolů až k údělu hraběte Jindřicha, odtud přímo až k cestě vedoucí k Lauentenburchu a onu (cestu) až ke statku Richwinovu“ (srov. TŘEŠTÍK 1988, 281). „Lauentenburch“ je možno celkem jednoznačně ztotožnit s Břeclaví (obr. 1, 2).

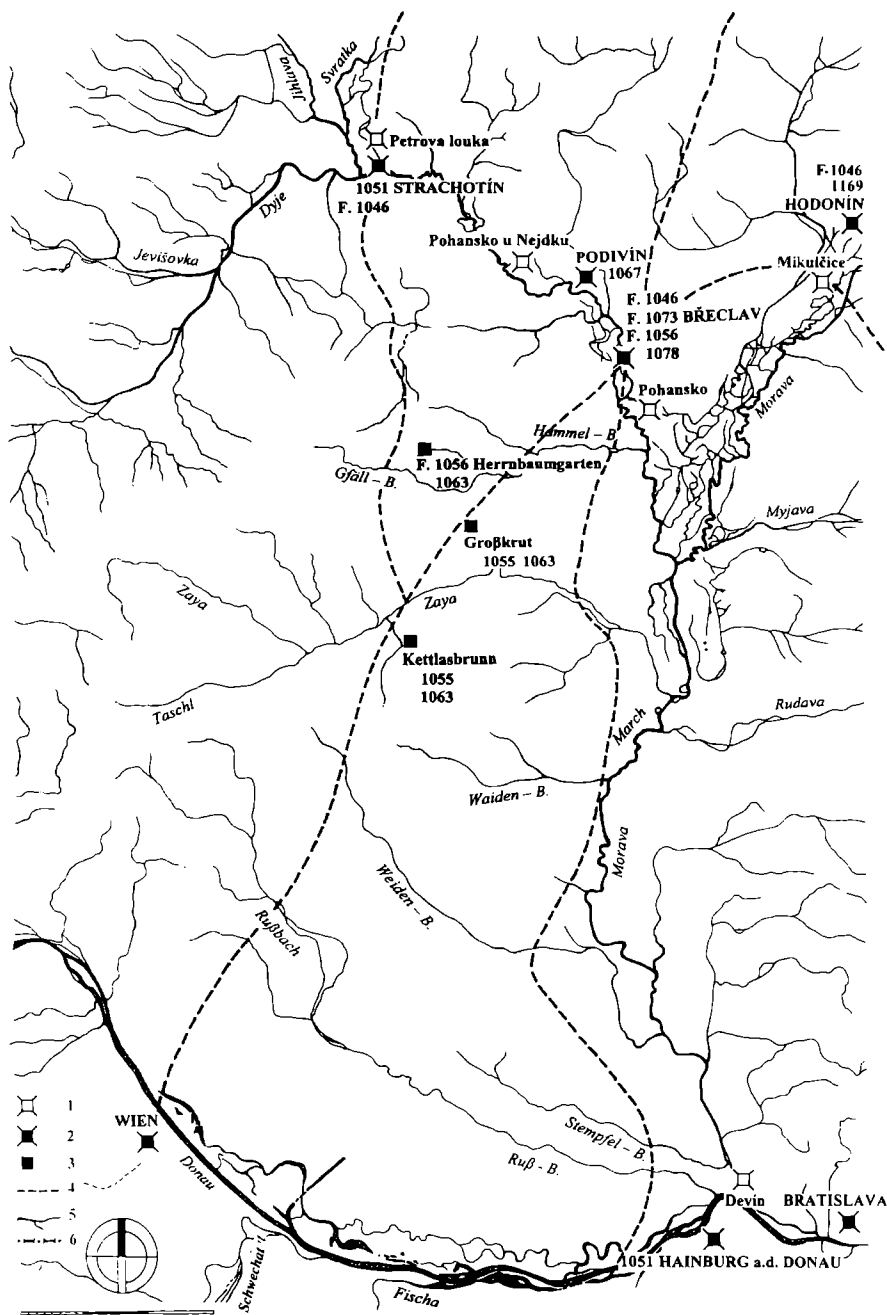
Pasovské biskupství zde obdrželo od Jindřicha III. již předchozího roku 1055 „praedium“ za zradu odsouzeného Richwina, které tvořily vsi Gewatisprunen a Crubeten (MGH DD V, 491–492 Nr. 361, Falsum S. 569–570 Nr. 407; k oběma uváděným vsím, dnes Kettlasbrunn a Großkrut, i k listinám samotným srov. dále). Toto zboží (Kettlasbrunn, Großkrut a Herrnbaumgarten) potvrdil pak pasovskému biskupství pravou listinou z roku 1063 také Jindřich IV. (MGH DD VI, 150–151 Nr. 114; k listině srov. dále). Pasovské biskupství patrně počíná ihned s kolonizací darovaného území, o čemž snad svědčí mj. i pomístní jméno Bischofswart, převzaté později pro nově založený Hlohovec. Jeho druhá část navozuje výklad, že se jednalo o místo na hranicích (HOSÁK 1968, 49). Tato kolonizace postupuje až k Lednici (Eisgrub).

Zmínka o Břeclavi k roku 1056 se obecně dodnes považuje za první autentický doklad existence Břeclavského hradu v písemných pramenech (BLÁHOVÁ 1996, 29). Ale již ve druhé části pátého svazku MGH DD, vydané roku 1931 a obsahující diplomatický materiál z doby císařské vlády Jindřicha III. (1047–1056), je tato listina oběma sestavovateli a editorem svaz-

ku (H. BRESSLAU, H. WIBEL, ed. P. KEHR) označena za falzum (podrobně rozebráno u TŘEŠTÍKA 1988, 281–282), jež mělo podle nich vzniknout asi ještě v 11. věku, ať již před rokem 1063, či později (MGH DD V, 517 Nr. 376). Pisemnost byla padělána stejným pasovským falzátořem jako dokument hlásící se ke 14. prosinci předchozího roku 1055 (MGH DD V, 569–570 Nr. 407; srov. REGESTEN, Anm. Nr. 62 auf S. 201–202; tam i identifikace jednotlivých jmenovaných míst v písemnostech z r. 1055 a 1056), kterým Jindřich III. daroval pasovskému biskupskému kostelu Richwinovo „praedium“, totiž majetek v Kettlasbrunnu (jižně od Wilfersdorfu a 25 km JZ od Břeclavi) a Großkrut (16 km JZ od Břeclavi).

Věrohodnost této donace však dokládá obsahově v podstatných a základních částech vy počítávaného obvěnění shodná pravá listina vydaná císařem v Ulmu ke stejnému datu 14. prosince 1055, jež byla padělateli předlohou (MGH DD V, 491–492 Nr. 361; srov. REGESTEN, Anm. Nr. 62 auf S. 201–202). V této pravé listině z roku 1055 není uveden počet darovaných lesních lánů náležejících ke Kettlasbrunnu a schází také ustanovení, že Pasov má mít pouze právo na užitek z nich, ne na lány samotné. Falzum naopak uvádí pět lánů a nezmiňuje se o žádném omezení. Pasovské biskupství si tedy patrně chtělo na základě falza zabezpečit plně vlastnictví výše uvedených pěti lánů. Podobně tomu bylo rovněž v případě mandátu hlásícího se k 10. červenci 1056, jenž měl také pravou předlohu. Písmo falza napodobuje dokonce rukopis Jindřichova skutečného notáře označovaného WE, který působil v jeho kanceláři právě okolo roku 1056. Podle D. TŘEŠTÍKA (1988, 281–282) tento falzátor nepochybně opsal pravou listinu Jindřicha III., určitě ji však nějak upravil, nejspíše zase tím, že vynechal nějaké Pasovu nepohodlné ustanovení, nebo že něco dodal. Nejvíce je podle výše zmiňovaného autora podezřelá ta pasáž, jež dává pasovskému biskupství právo připojit k darovanému statku vše, co získá na hranicích s Čechami (tj. s Moravou). Takové otevřené ustanovení dávalo totiž značné možnosti majetkových zisků. Stejně tak dokládá v hrubých rysech věrohodnost výše uvedených darů Richwinova „praedia“ a baumgartenského újezdu konfirmace krále Jindřicha IV. (1056–1106, císař od r. 1084) vydaná v Regensburgu 25. října 1063, v níž král potvrzuje pasovskému biskupskému kostelu jeho majetky, mimo jiné jeho otcem císařem Jindřichem III. darovaná zboží Kettlasbrunnu, Herrnbaumgarten a Großkrut (MGH DD VI, 150–151 Nr. 114; srov. REGESTEN, 8 Nr. 7).

Nejnověji se k padělanému mandátu císaře Jindřicha III. z 10. července 1056 a době jeho vzniku vyslovil H. KOLLER (1991, 9; 1995, 289–290), jenž předpokládá, že mandát byl opsán až ve 12. století, a tudíž teprve pro tuto dobu lze bezpečně počítat s německou formou místního jména Břeclavi Laventenberch a Laumentenberch (sic!). Účelem falza bylo podle H. Kollera, podobně jako v případě tzv. Pilgrimových falz – ta též považuje za daleko mladší, než je obecně připouštěno, a jejichž vznik posunuje až do doby po roce 1063 (KOLLER 1986, 96) – získat Pasovu vliv na Moravě, speciálně v Břeclavi. Jak upozorňuje D. TŘEŠTÍK (1988, 282), není však ve falzu hlásícím se k 10. červenci roku 1056 o nárocích na Břeclav vůbec nic řečeno, nýbrž pouze území baumgartenského újezdu je na jedné straně (a to jihovýchodní či východní) vymezeno úsekem cesty vedoucí k Břeclavi (obr. 2; k cestě srov. dále). V rámci těchto úvah pak H. Koller spojuje počátky kolonizace Weinviertelu (Vinné čtvrti) teprve se štaufským obdobím (od r. 1138), a tudíž teprve v této době shledává podmínky a potřebu vzniku výše uváděných falz. K tomu lze namítnout pouze tolik, že nelze nijak prokázat v jaké podobě či formě byl název Břeclavi psán v předpokládaném originálu mandátu císaře Jindřicha III. z 11. července 1056. Málo pravděpodobným se vzhledem k celkové věrohodnosti donace na základě dalších pravých dokumentů jeví, že by v původním originálu vymezení jednoho úseku hranice újezdu cestou k Břeclavi chybělo; vcelku lze předpokládat, že ve falzu MGH DD V, 517–518 Nr. 376 byla téměř doslova opsána pravá listina Jindřicha III. a že v tomto originále z roku 1056 bylo obsaženo i jméno

Obr. 2. Moravské pole (Marchfeld) a východní část dolnorakouské Vinné čtvrtě (Weinviertel) s rámcovými směry hlavních komunikací a donacemi pasovského biskupství v letech 1055–1063. 1 – velkomoravská hradiska, 2 – hrady 11.–12. stol. s datem první zmínky v písemných pramenech (F značeno středověké falzum), 3 – sídliště, 4 – cesty, 5 – řeky a potoky, 6 – současné státní hranice.

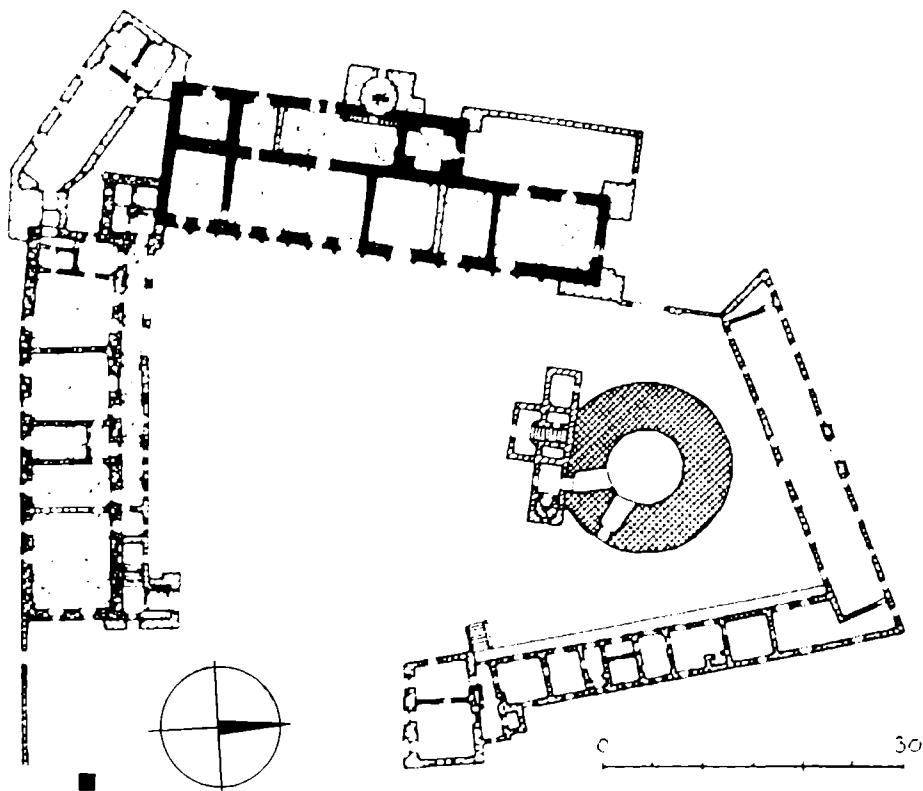
Lautenburch pro Břeclav. Pokud jde o počátky znovuosídlení a kolonizaci Moravského pole (Marchfeld), výše připomínaný výběr pramenů jasně prokazuje, že počíná po roce 1043 (srov. výše; dále srov. např. HAVLÍK 1963, 41–45). Každopádně se v konfrontaci s dalšími pravými listinami jeví údaj o Lautenburchu-Břeclavi k roku 1056 dosti pravděpodobným, zvláště přihlédneme-li k širším souvislostem, jako bylo navazování na starší velkomoravská centra v nové organizaci Břetislava I. v rámci jihomoravského prostoru atd.

Osu baumgartenského újezdu (Poumgartental) tvořilo s největší pravděpodobností údolí potoka Gfäll-Bach. Ten pramení pod Galgenbergem jihozápadně od Falkensteinu a asi 7,5 km západně od dnešního Herrbaumgarten a 7,5 km východně od této obce se před Bernhardsthallem vlévá do Hamel-Bachu. Pasovská zboží v tomto pohraničním úseku lze v době po polovině 11. století vymezit rámcově na východě uherskou hranicí, tedy bezsporně tokem řeky Dyje od Břeclavi směrem k jejímu soutoku s Moravou u dnešního Hohenau až ke zmiňovanému „praediu“ hraběte Jindřicha někde na jihovýchodě. Na severu proti Moravě pak lze k újezdu počítat oblast pozdějšího Valticka, které patřilo až do vzniku samostatné ČSR k Dolnímu Rakousku, a to patrně až po prostor vymezený na severovýchodě tokem řeky Dyje od Podivína po Břeclav. Na západě představuje výchozí bod ohraničení celého území okolí dnešní obce Herrbaumgarten, na jihozápadě Kettlasbrunn jižně od Wilfersdorfu a potom do širšího okolí Großkrut, původně nazývaných Böhmisch-Krutt, kde se nacházelo ono „praedium“ odňaté zrádci Richwinovi. V tomto prostoru měla rozsah baumgartenského újezdu vymezovat právě cesta vedoucí k Břeclavi. A. von MEILLER (REGESTEN, Anm. Nr. 62 auf S. 202) vede tuto cestu v trase dnešní hlavní komunikace (Bundesstraße Nr. 47) Wilfersdorf – Großkrut – Reinthal – Unter Themenau (dnes Poštorná). Není jisté, zda tento spoj, jenž nemusel být pozdní a pouze místního významu (měl jít od Mistelbachu; CSENDES 1969, 146–147) v 11. století již existoval nebo se jednalo o výše zmiňovanou variantu trasy staré tradiční tzv. Jantarové cesty přes Moravské pole podél pravého břehu řeky Moravy ve směru na Břeclav v trase od Petronell a Bad Deutsch – Altenburg (římské Carnuntum) na Witzelsdorf – Engelhartstetten – Niederweiden – Weikendorf a Stillfried. Odtud pak měla tato cesta pokračovat směrem na Dürrnkrut – Jedenspeigen – Niederabtsdorf – Palterndorf – Hausbrunn – ZSV Schönstraß u Bernhardsthalu (srov. TŘEŠTÍK 1988, 285–286; MĚŘÍNSKÝ – ZUMPF 1998, 176). Proti ztotožnění připomínané cesty k Břeclavi s dálkovou komunikací podél pravého břehu řeky Moravy hovoří vymezení východního okraje darovaného území uherskou hranicí, jež se musela krýt s pravým břehem toku řeky Moravy; cesta musela vést západněji. Naopak pro prvně jmenovaný spoj, jenž by odbočoval z hlavního směru Vídeň – Poysdorf – Mikulov – Strachotín u dnešního Wilfersdorfu k soutoku Dyje a Moravy v břevclavském prostoru, hovoří kontext mandátu. Ten naznačuje, že cesta tvořila jižní a jihovýchodní rozhraničení celého území (obr. 1, 2). Bez významu zde jistě nemusí být rozmístění v roce 1055 darovaných sídlišť v trase předpokládané komunikace, což odpovídá mechanismu počátků osídlovacího procesu (srov. např. MĚŘÍNSKÝ 1993, 102–103).

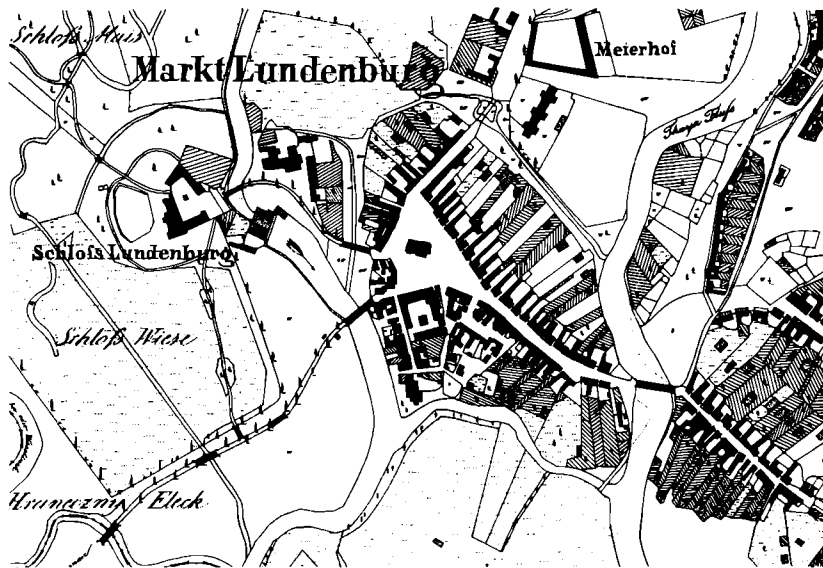
Také prvá zmínka o Břeclavi v tzv. zakládací listině kolegiátní kapituly ve Staré Boleslavi založené Břetislavem I. k odčinění hříchu spáchaného jím roku 1039 uloupením ostatků sv. Vojtěcha a Pěti bratří v polském Hnězdně a hlásící se k roku 1046, je obsažena ve falzu (CDB I, 358–362 č. 382, zvl. s. 361; srov. BLÁHOVÁ 1996a, 5–8, zvl. s. 7), jehož vznik byl velmi složitým procesem (BLÁHOVÁ 1996, 25–29; 1996a, 12). Podle V. HRUBÉHO (1936, 78) pochází jeho jádro již z rozmezí let 1061–1067. V té době s největší pravděpodobností většína v něm uváděných moravských hradů, odkud měla kapitula dostávat pevně stanovené dávky (z Břeclavi, Strachotína, Hodonína a Sptyihněvi půl hřivny a jednoho vola; ze všech mostů na Dyji desetinu cla) a podíly z trhů a cel, existovala (bezpečně to lze říci o Břeclavi, Brně,

Olomouci, Přerově, Strachotíně, Pustiměři-Zelené Hoře u Vyškova a Rokytnici, což je Rokytná u Moravského Krumlova; patrně o Znojmě, Bítově, Spytihněvi a Hodoníně; srov. TŘEŠTÍK 1988, 282). V této písemnosti se s Břeclaví setkáváme ve formě „Bretyzlawe“. Samotný vznik falza vročil výše uvedený badatel do 12. století, ale objevují se i názory, že poslední interpolace v něm obsažené se vztahují až k 13. věku, dokonce až k jeho závěru (NOVOTNÝ 1912, 58, pozn. č. 1; HRUBÝ 1936, 79; BLÁHOVÁ 1996, 26; 1996a, 12).

Podobně i v dalším falzu z 12. století vročeném do sedmdesátých let 11. věku (1073) je Břeclav zmiňována jako „Brachizlawi“ mezi civitates, z nichž Vratislav II. daroval jistý výnos opatovickému klášteru, konkrétně z Břeclavi devátý díl z trhu a sedmý díl z výnosu hradu (CDB I, 368–371 č. 386, zvl. s. 370; k listině srov. HRUBÝ 1936, 131–138, zvl. s. 138). Konečně v pravé písemnosti se s Břeclaví (Bratislauie) poprvé setkáváme v listině olomouckého knížete Oty I. a jeho manželky Eufemie z roku 1078, kterou zakládá tento moravský údělník první domácí moravskou církevní instituci – klášter Hradisko u Olomouce (CDB I, 82–85 č. 79, zvl. s. 84; srov. HOSÁK 1968, 45–50). Zároveň představuje tato listina první v originále dochovaný diplomatický dokument z českého a moravského prostředí (BISTRICKÝ 1993). Zmíněn je zde opět most, z jehož výnosu věnoval olomoucký knížecí pár každý šestý denár klášteru. Údaj o platu z mostu (de ponte Brazilaue) se opakuje i v potvrzení majetku kláštera Hradisko králem Vladislavem II. z 16. června 1160 (CDB I, 194–197 č. 208, zvl. s. 196). Roku 1141 je ve Zdíkové listině (CDB I, 116–123 č. 115, zvl.

Obr. 3. Situace Břeclavského hradu vrcholného středověku. Podle M. Plačka 1996.

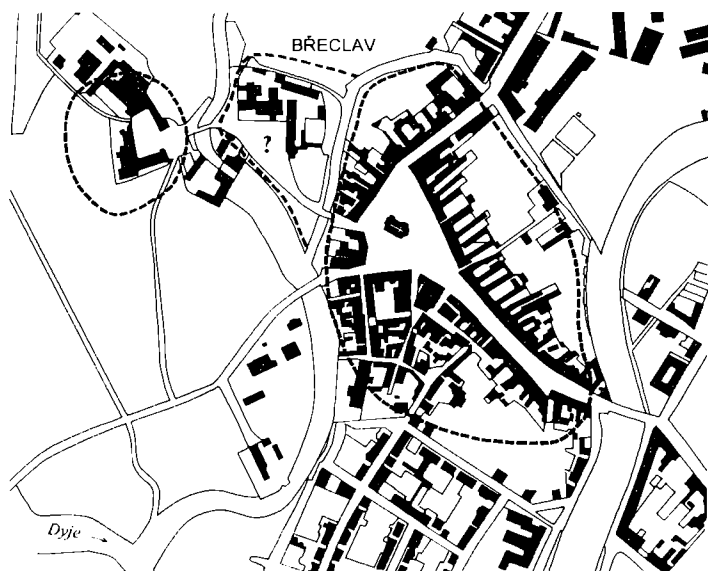

Obr. 4. Břeclav. Jádru obce se zámek (bývalý hrad), trojúhelníkovitým náměstím s kostelem patrně v místě původního předhradí a rameny řeky Dyje na mapě stabilního katastru z roku 1827. Ulož. MZA v Brně.

s. 122; k ní a jejímu datování srov. např. BISTRICKÝ 1983, 35–51), týkající se majetku olomouckého biskupství a velkofarní organizace, připomínán v Břeclavi velkofarní kostel (... ad Bracizlauensem ecclesiam ...). L. HOSÁK (1959) rekonstruoval na základě této písemnosti jednotlivé hradské obvody, které měly navazovat právě na velkofarní organizaci, a sídlo jednoho z nich klade také do Břeclavi (HOSÁK 1959, 146–147), další v rámci olomouckého úředu představovaly Sptyihněv, Přerov a samotná Olomouc.

Jak již bylo výše řečeno, máme v prostoru Břeclavi zachycenu rozsáhlou koncentraci slovanského osídlení od 6. až do 12. století. Patří k ní i řada sídlištních a hrobových nálezů mladohradištních a je zajímavé, že ty na rozdíl od předchozího osídlení nepřekračují na základě našich dosavadních poznatků tok Dyje a soustřeďují se pouze v její levobřežní části (DOSTÁL 1968, 40, 43–44; MĚŘÍNSKÝ – UNGER 1979; MĚŘÍNSKÝ 1980). Také tato struktura osídlení bezesporu vyjadřuje změny, k nimž došlo v souvislosti s ustálením jihomoravské dyjské hranice proti Východní bavorské marce během 1. poloviny 11. věku.

Právě Břeclavský hrad zaujímal, jak jsme již výše naznačili, klíčové místo v obraně této strategické linie v jejím choullostivém úseku, kde se stýkaly hranice přemyslovské Moravy, babenberské Východní bavorské marky a arpádovských Uher (obr. 1, 2). Polohu vlastního hradu v 11.–12. století se archeologicky doposud nepodařilo spolehlivě zachytit. S největší pravděpodobností se však nacházel v místech pozdějšího vrcholně středověkého břeclavského hradu (obr. 3) a zámku (DOSTÁL 1968, 40; ČERVINKA 1939, 52), jehož válcový donjon vznikl někdy před rokem 1230 (KORDIOVSKÝ – UNGER 1972; ZEMEK – NECHVÁTAL 1980, 95; MĚŘÍNSKÝ – PLÁČEK 1988, 221; 1991, 89, obr. 7: 8; PLÁČEK 1996, 101–104; na základě nejnovějších dendrochronologických zjištění a datování dubových pilotů, na nichž byla věž založena, je její vznik datován až do průběhu 3. čtvrtiny 13. stol.; DVORSKÁ – POLÁČEK 1999). Základový žlab této věže narušil vrstvy s keramikou 11.–12. století (KORDIOVSKÝ 1975, 51–57; 1987, zvl. s. 2–3; srov. KLANICOVÁ – PEŠ-

Obr. 5. Břeclav. Rekonstrukce možné polohy původního Břeclavského hradu 11.–12. století a jeho předhradí.

KA 1993). Mladohradištní fortifikace tedy s největší pravděpodobností ležela v nížinné poloze mezi rameny řeky Dyje, což jí spolu s předpokládaným valovým opevněním, popřípadě i umělými příkopy poskytovalo dokonalou ochranu (obr. 4).

Nevyjasněny jsou i otázky kolem předhradí Břeclavského hradu 11.–12. století, které bývá umístováno do prostoru dnešního Masarykova náměstí jihovýchodně od hradu, dnešního zámku (srov. DOSTÁL 1968, 44), nebo také do Staré Břeclavě, kam byla některými badateli situována tržová osada (srov. ČERVINKA 1939, 52; NOVOTNÝ 1975, 520; HOSÁK 1968, 54). Přijatelnější je lokalizace předhradí do prostoru dnešního Masarykova náměstí (obr. 4, 5). V areálu budovy okresního úřadu a v jeho nejbližším okolí i při archeologickém výzkumu v místech bývalého kostela sv. Václava v roce 1992 byly zachyceny sídlištní objekty z mladohradištního období (DOSTÁL 1968, 44; KORDIOVSKÝ 1980; KLANICOVÁ – PEŠKA 1996, 74). Někde na předhradí by se měl nacházet i velkofarní kostel připomínaný k roku 1141. V roce 1934 byly zjištěny na nynějším Masarykově náměstí a v přilehlých prostorech (před farou a poštou) narušené kostrové hroby. Pocházejí z nich dvě esovitě záušnice (DOSTÁL 1968, 43–44). Na kostrový hrob se narazilo i při výkopech na dvoře nynějšího Okresního úřadu v Břeclavi (tehdy ONV) koncem šedesátých let (NZ J. UNGERA, ulož. AV ČR Brno, čj. 2643/69) a lidské kosti zde byly údajně zachyceny i v souvislosti s výše uvedenou záchrannou akcí E. KORDIOVSKÉHO (1980, 81). Na ploše Masarykova náměstí v Břeclavi leželo s největší pravděpodobností rozsáhlejší kostrové pohřebiště, jehož počátky sahají do mladohradištního období, a není vyloučeno, že velkofarní kostel stával právě zde. Každopádně to však nebylo v místech kostela, jenž se nacházel uprostřed náměstí až do let 1944–1945, kdy byl za válečných událostí zničen (BŘECLAVSKO 1969, 345). To prokázal archeologický výzkum probíhající zde v roce 1992.

Na ploše výzkumu v místech, kde se dnes nachází novostavba břeclavského farního kostela, byly rámcově zjištěny čtyři časové horizonty, z nichž nejstarší reprezentovaly právě

již výše zmiňované zahloubené sídlištní mladohradištní objekty. Dále se podařilo zachytit zbytky zdíva pozdně románské svatyně s protáhlým půlkruhovitě ukončeným presbytářem o vnitřních rozměrech lodí více než 12 x 8,7 až 9, 1 m a s kněžištěm 5,6 x 4,2 m. Uvnitř i vně tohoto sakrálního objektu bylo nalezeno skoro 50 hrobů většinou bez nálezů, výjimečně obsahovaly skleněné korálky, medailonky a další drobné předměty. Autoři výzkumu datují stavbu předběžně do 13. století. Zbytky 2 párů pravoúhlých pilířů z cihel a kamenů o hraně 120 cm připojených z vnější strany na spáru k lodi kostela v rozestupu 5,25 m spolu s pravoúhlým nárožím s mohutnými pískovcovými překlady lze pak interpretovat tak, že někdy na počátku 15. věku dochází k přestavbě původního kostela. Jeho loď byla pomocí nejméně čtyř opěrných pilířů zaklenuta a k severní straně kněžiště přibyla obdélná sakristie. Tento starý chrám sv. Filipa a Jakuba měl být zbořen v roce 1736 a na jeho místě s posunem k jihovýchodu byl vybudován nový barokní kostel sv. Václava, jehož zbytky včetně okolního hřbitova se též podařilo při záchranném výzkumu odkrýt (KLANICOVÁ — PEŠKA 1996, 74–75).

Závěrem lze tedy konstatovat, že podrobné poznání sídlištní aglomerace navazující na Břeclavský hrad i tato důležitá jihomoravská fortifikace 11.–12. století a sídlo hradskeho obvodu dosud čekají na podrobný archeologický výzkum, který může přinést řadu nových poznatků k dějinám přemyslovské Moravy.

PRAMENY A LITERATURA

- BISTRICKÝ, J. 1983: Písemnosti olomouckého biskupa Jindřicha Zdíka, SAP 33/1, 32–74.
 – 1993: Zakládací listiny kláštera Hradiska u Olomouce a počátky české panovnícké listiny, VVM XLV, 131–136.
- BLÁHOVÁ, M. 1996: Počátky českého státu a vznik Břeclavi. In: K historii Břeclavi. Sborník materiálů z literárněhistorického semináře o Břeclavi, 17–31. Břeclav.
 – 1996a: Zakládací listina staroboleslavské kapituly. Pamětní tisk k 950. výročí první písemné zmínky o Břeclavi. Břeclav.
- BÖHMER, J. F. – STRUVE, T.: Regesta Imperii III/2, Salisches Haus 1024–1125. Zweiter Teil: 1056–1125, dritte Abteilung: Die Regesten des Kaiserreiches unter Heinrich IV. 1056–1106. 1. Lieferung: 1056 (1050)–1065 neubearbeitet von T. Struve. Köln – Wien 1984.
- BRACHMANN, H. 1993: Der frühmittelalterliche Befestigungsbau in Mitteleuropa. Untersuchungen zu seiner Entwicklung und Funktion im germanisch-deutschen Bereich. Schriften zur Ur- und Frühgeschichte, Band 45. Berlin.
- BRUNNER, K. 1994: Herzogtümer und Marken. Vom Ungarnsturm bis ins 12. Jahrhundert. Österreichische Geschichte 907–1156. Hg. von Herwig Wolfram. Wien.
- BŘECLAVSKO 1969: Břeclavsko. Vlastivěda moravská. Brno.
- CDB: Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae I. (edit. G. Friedrich). Praha 1904–1907.
- COBLENZ, W. 1970: Zum Wechsel der Befestigungsfunktion vom IX. bis zum XI. Jahrhundert im ostsaaalischen Gebiet (am Beispiel des Meissner Landes), SIA XVIII, 137–152.
- CSENDES, P. 1969: Die Straßen Niederösterreichs im Früh- und Hochmittelalter. Wien.
- ČERVINKA, I. L. 1928: Slované na Moravě a říše Velkomoravská. Brno.
 – 1939: Slované na Moravě – Moravané, rkp. AÚ AV ČR v Brně. Brno.
- DOSTÁL, B. 1965: Slovanské prsteny zdobené dvěma vodorovnými rýhami. Příspěvek k datování pohřebiště v Břeclavi-Pohansku, SPFFBU E 10, 231–252.
 – 1966: Slovanská pohřebiště ze střední doby hradištní na Moravě. Praha.
 – 1968: K prehistorii a protohistorii Břeclavi. In: Břeclav, dějiny města, 9–44. Břeclav.
 – 1968a: Slovanské kultovní místo na Pohansku u Břeclavi? (K interpretaci kúlového objektu č. 39), VVM XX, 3–25.
 – 1970: Velkomoravské hradisko Břeclav-Pohansko. Deset let archeologických výzkumů, VVM XXII, 1–29.
 – 1973–1974: Mladohradištní keramická skupina z Břeclavi-Pohanska, SPFFBU E 18–19, 181–194.
 – 1975: Břeclav-Pohansko IV. Velkomoravský velmožský dvorec, Spisy FF č. 208. Brno.
 – 1977–1978: Zemnice s depotem pod valem hradiska Břeclavi-Pohanska, SPFFBU E 22–23, 103–134.

- 1979: K opevnění hradiska Břeclavi-Pohanska, SPFFBU E 24, 73–93.
- 1982: Drobná pohřebiště a rozptýlené hroby z Břeclavi-Pohanska, SPFFBU E 27, 135–201.
- 1985: Břeclav-Pohansko III. Časně slovanské osídlení, Spisy FF č. 261. Brno.
- 1993: Velkomoravský řemeslnický areál v Břeclavi-Pohansku, JM 29, sv. 32, 31–53.
- DVORSKÁ, J. – POLÁČEK, L. 1999: Dendrochronologické pracoviště v Mikulčicích v roce 1997, Zprávy památkové péče 59, č. 2, příloha, VII–VIII.
- HABOVŠTIAK, A. 1975: Hradisko z 9.–10. století v Tlmačoch, SIA XXIII, 97–118.
- HAUSMANN, F. 1977: Siegfried, Markgraf der „Ungarnmark“ und die Anfänge der Spanheimer in Kärnten und im Rheinland, JbLKNÖ NF 43, 115–168.
- HAVLÍK, L. 1963: Staří Slované v rakouském Podunají v době od 6. do 12. století, Rozpravy ČSAV, řada společenských věd, roč. 73, seš. 9. Praha.
- HOSÁK, L. 1959: Územní rozsah hradeb obvodů moravských v 11. až 13. století. In: Pocta Zdeňku Nejedlému. Sborník University Palackého v Olomouci, LXI–151. Olomouc.
- 1960: Moravsko-rakouská hranice ve středověku, ČSPS LXVIII, 68–80.
- 1968: Od nejstaršího pramenného údobí do husitských válek. In: Břeclav, dějiny města, 45–62. Břeclav.
- HOSÁK, L. – ŠRÁMEK, R. 1970: Místní jména na Moravě a ve Slezsku I (A–L). Praha.
- HRUBÝ, V. 1936: Tři studie k české diplomacie. Brno.
- HURT, R. 1969: Osídlení Břeclavska v historické epoše, JM 5, 5–28.
- KALOUSEK, F. 1965: Velkomoravská pevnost Pohansko u Břeclavě. In: Almanach Velká Morava, 45–61. Brno.
- 1971: Břeclav-Pohansko I. Velkomoravské pohřebiště u kostela. Archeologické prameny z pohřebiště, Spisy FF č. 169. Brno.
- KLANICOVÁ, E. 1996: Břeclav v pravěku. In: K historii Břeclavi. Sborník materiálů z literárněhistorického semináře o Břeclavi, 3–15. Břeclav.
- KLANICOVÁ, E. – PEŠKA, J. 1993: Průzkum na zámku v Břeclavi (okr. Břeclav), PV 1991, 76–77. Brno.
- 1996: Archeologický výzkum na náměstí T. G. Masaryka v Břeclavi (okr. Břeclav), PV 1992, 74–75. Brno.
- KOLLER, H. 1986: Bemerkungen zu Kirche und Christentum im karolingischen Mähren, Mitteilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde 126, 93–108.
- 1991: Enns als Hauptstadt des Umlandes. In: Die Hauptstadtfrage in der Geschichte der österreichischen Bundesländer, Mitteilungen des Museumsvereines Lauriacum N. F. 29, 6–13. Enns.
- 1995: Die Raffelstetter Zollordnung und die mährischen Zentren. In: Burg-Burgstadt-Stadt. Zur Genese mittelalterlicher nichtagrarischer Zentren in Ostmitteleuropa /hrsg. Hansjürgen Brachmann/, 283–295. Berlin.
- KORDIOVSKÝ, E. 1975: Příspěvek k datování raně středověké keramiky na jižní Moravě, Zprávy ČSAV při ČSAV XVII, seš. 1–2, 51–57.
- 1980: Mladohradištní objekt z Břeclavi (okr. Břeclav), PV 1977, 81–82. Brno.
- 1987: Břeclavský zámek (Archeologické nálezy). Mikulov.
- KORDIOVSKÝ, E. – UNGER, J. 1972: Mladohradištní a středověké nálezy na břeclovském zámku (okr. Břeclav), PV 1971, 101. Brno.
- KOSMAS: Cosmae Pragensis chronica Boemorum – Die Chronik der Böhmen des Cosmas von Prag (edit. B. Bretholz), MGH Script. rer. Germ. NS T. II. Berlin 1980 (3. Aufl.).
- KRZEMIENSKA, B. 1970: Politický vzestup českého státu za knížete Oldřicha (1012–1034), ČsČH XXV, 246–271.
- 1979: Boj knížete Břetislava I. o opevnění českého státu (1039–1041), Rozpravy ČSAV, řada společenských věd, roč. 89, seš. 5. Praha.
- 1980: Wann erfolgte der Anschluß Mährens an den böhmischen Staat?, Historica XIX, 195–243.
- 1985: Moravští Přemyslovci ve znojemské rotundě. Ostrava.
- 1999: Břetislav I. Čechy a střední Evropa v první polovině XI. století. Praha (2. vyd.).
- KUČERA, M. 1974: Slovensko po páde Velkej Moravy. Štúdie o hospodárskom a sociálnom vývine v 9.–13. storočí. Bratislava.
- LECHNER, K. 1985: Die Babenberger. Markgrafen und Herzoge von Österreich 976–1246. Wien – Köln – Graz (5. Aufl.).
- MĚŘÍNSKÝ, Z. 1980: Slovanské osídlení 6.–10. století na dolní Dyji a Moravě. In: Slované 6.–10. století. Sborník referátů ze symposia Břeclav-Pohansko 1978, 191–204. Brno.
- 1981: Přehled dosavadního stavu výzkumu fortifikací 11. až počátku 16. století na Moravě a ve Slezsku (hradiska a hrady), AH 6, 147–197.
- 1985: Archeologická topografie katastrálních území obcí v oblasti vodního díla Nové Mlýny (okres

- Břeclav). Archeologické lokality na katastru obce Dolní Věstonice (03 033), okres Břeclav, stav k 31. 12. 1983. Archeologické lokality na katastru obce Strachotín (15 589), okres Břeclav, stav k 31. 12. 1983, JM 21, sv. 24, 205–220.
- 1986: Morava v 10. století ve světle archeologických nálezů, PA LXXVII, 18–80.
 - 1993: Otázky kolonizace a interetnických vztahů na středověké Moravě, AH 18, 99–118.
 - 1993a: Slovanské sídliště u Poštorné (okr. Břeclav) a struktura časné slovanského a předvelkomoravského osídlení na soutoku Moravy a Dyje, JM 29, sv. 32, 7–30.
 - 1995: Morava v 11.–12. století, rkp. nepubl. habil. práce uložené na FF MU v Brně. Brno.
 - 1995a: Vztahy centrální moci k místnímu vývoji na středověké Moravě. In: Mikulovská sympozia. XXIII. MS 1993. Ústřední moc a regionální samospráva, 7–30. Brno (rok neuv.).
 - 1997: Hrad Spytihněv v souvislostech moravského vývoje 11.–12. století a otázka existence údělu Břetislava syna Spytihněva na Moravě, ČMM CXVI, 19–37.
 - 1997a: K problematice nekropolí druhé poloviny 10. až počátku 13. století na Moravě. In: Z praxe ke středověku. Sborník k 70. narozeninám Vladimíra Nekudy, 87–94. Brno.
 - 1999: Morava po připojení k přemyslovskému státu (1018/19–1197). In: Morava ve středověku, 7–26. Brno.
 - 1999a: Vývoj zbroje a válečného umění – významné bitvy na Moravě. In: Morava ve středověku, 73–103. Brno.
- MĚŘÍNSKÝ, Z. – PLAČEK, M. 1988: Nástin vývoje hradní architektury vrcholného středověku na Moravě a ve Slezsku do období husitských válek, AH 13, 217–249.
- 1991: Anfänge der Burgsteinarchitektur in Mähren und Schlesien und ihre mitteleuropäischen Wechselbeziehungen, ČMMZ, Vědy společenské LXXVI, 85–106.
- MĚŘÍNSKÝ, Z. – UNGER, J. 1979: Osídlení dolního Podolí a dolního Pomoraví v 10. až 13. století ve světle archeologických pramenů. In: Mikulovská sympozia 78, 67–72. Praha.
- MĚŘÍNSKÝ, Z. – ZUMPFE, E. 1998: Obchodní cesty na jižní Moravě a v Dolním Rakousku do doby vrcholného středověku, AH 23, 173–181.
- MGH DD: Monumenta Germaniae Historica, Diplomatum regum et imperatorum Germaniae, tomi V. pars I. Heinrici III. diplomata MXXXIX–MXLVII – Die Urkunden der deutschen Könige und Kaiser, fünfter Band, erster Teil. Die Urkunden Heinrichs III. 1039–1047. In Gemeinschaft mit H. Wibel (†) bearbeitet und unter Mitwirkung von P. E. Schramm herausgegeben H. Bresslau. Berlin 1926.
- Diplomatum regum et imperatorum Germaniae, tomi V. pars II. Heinrici III. diplomata MXLVII–MLVI – Die Urkunden der deutschen Könige und Kaiser, fünfter Band, zweiter Teil. Die Urkunden Heinrichs III. 1047–1056. Nach den von H. Bresslau (†) und H. Wibel (†) hinterlassenen Abschriften und Vorarbeiten herausgegeben von P. Kehrer. Berlin 1931.
 - Diplomatum regum et imperatorum Germaniae, tomi VI. Heinrici IV. diplomata. Pars I. – Die Urkunden der deutschen Könige und Kaiser, sechster Band. Die Urkunden Heinrichs IV. Erster Teil. Bearbeitet von D. v. Gladiss. Weimar 1953.
- MITSCHA-MÄRHEIM, H. 1937: Die Grenzen zwischen Ostmark, Ungarnmark und Böhmischer Mark im Spiegel der Flurnamen, Mitteilungen der Geograph. Gesellschaft 80, 233–240.
- 1944–1948: Hochadelsgeschlechter und ihr Besitz im nördlichen Niederösterreich des 11. Jahrhunderts, JbLKNÖ 29, 416–439.
- MOŹDZIOCH, S. 1990: Organizacja gospodarstwa państwa wczesnopiastowskiego na Śląsku. Studium archeologiczne. Wrocław – Warszawa – Kraków.
- NOVOTNÝ, B. 1975: Moravské úděly a jejich raně feudální centra v 11.–13. století, AR XXVII, 516–527.
- 1979: Význam podkov, ostruh a udidel z hradiska Vysoká Zahrada – castrum Strachotín u Dolních Věstonic na Moravě, AH 4, 287–294.
 - 1982: K problematice způsobu výstavby opevnění nížinného hradiště Strachotína – Vysoké zahradu u Dolních Věstonic na Moravě, AH 7, 325–334.
- NOVOTNÝ, V. 1912: České dějiny. Dílu I. část I. Od nejstarších dob do smrti knížete Oldřicha. Praha.
- PLAČEK, M. 1996: Hradu a zámky na Moravě a ve Slezsku. Praha (1. vyd.).
- REGESTEN: Regesten zur Geschichte der Markgrafen und Herzoge Oesterreichs aus dem Hause Babenberg. Aus Urkunden und Saalbüchern gesammelt und erläutert von Andreas von Meiller. Wien 1850.
- SLÁMA, J. 1987: K počátkům hradské organizace v Čechách. In: Typologie raně feudálních států. Sborník příspěvků k mezinárodní konferenci k tématu „Vznik a rozvoj slovanských raně feudálních států a národností ve střední a jihovýchodní Evropě“, konané ve dnech 18.–20. listopadu 1986 v Praze, 175–190. Praha.

- 1988: Střední Čechy v raném středověku III. Archeologie o počátcích přemyslovského státu. Praehistorica XIV, Acta Institutii Praehistorici Universitatis Carolinae Pragensis. Praha.
- ŠIKULOVÁ, V. 1958: Moravská pohřebiště z mladší doby hradištní, PVM I, 88–162.
- ŠTĚPÁNEK, M. 1965: Opevněná sídliště 8.–12. století ve střední Evropě. Praha.
- TŘEŠTÍK, D. 1988: Laudentburch. O jménu velkomoravského Pohanska, ČMM XCVII, 281–292.
- TUREK, R. 1971: Územní předpoklady vzniku moravských úředních knížectví, SPFFBU E 16, 151–170.
- URKUNDENBUCH: Urkundenbuch zur Geschichte der Babenberger in Österreich. Vorbereitet von Oskar Frh. v. Mitis. Bearbeitet von Heinrich Fichtenau und Erich Zöllner. Vierter Band, erster Halbband. Ergänzende Quellen 976–1194. Unter Mitwirkung von Heide Dienst bearbeitet von Heinrich Fichtenau. Wien 1968.
- WOLFRAM, H. 1979: *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*. Das Weißbuch der Salzburger Kirche über die erfolgreiche Mission in Karantänien und Pannonien. Wien – Köln – Graz.
- ZEMEK, M. – NECHVÁTAL, L. 1980: Vývoj břevlavského zámku, JM 16, I. díl, 90–107.
- ŽEMLIČKA, J. 1995: K dotváření hradecké sítě za Břetislava I. („Přemyslovská“ jména v názvech českých a moravských hradišť), HG 28, 27–47.
- 1997: Čechy v době knížecí (1034–1198). Praha.

Der Burgwall Břevlav-Pohansko und die Anfänge der Břevlaver Burg

Höchstwahrscheinlich in den Jahren 1018/19 war Mähren dem böhmischen přemyslidischen Staat angegliedert und die Landesverwaltung Břetislav, dem einzigen Sohn Oldřichs I. (1012–1034), übergeben worden. Dieser begann zunächst mit der Errichtung eines ganzen Netzes von neuen Burgen, die als Verteidigungsmittel gegen die Feinde von Außen sowie zum Zwecke der inneren Konsolidierung und der Beherrschung des Landes dienen sollten. Diese Burgen wurden in den meisten Fällen unweit der ursprünglichen großmährischen Zentren gegründet. In Südmähren ist es vor allem die Thaya-Grenzlinie, deren Entstehung man ca. in die Zeit der Festlegung der südmährischen Grenze zur Ostmark hin nach dem Regensburger Frieden vom Herbst 1041 datieren kann. Die östliche Linie der přemyslidischen Befestigungen und Burgzentren am Fluß March, die gegen Arpads Ungarn ausgerichtet war, läßt sich spätestens in die Zeit nach der Mitte des 11. Jh. datieren. Eine ganze Reihe von ihnen könnte jedoch noch in der Zeit der Regierung Břetislavs gegründet worden sein. Zu diesen zählen Spytihněv und eben Břevlav.

Die Burg Břevlav übernahm die Funktion des älteren großmährischen Burgwalles Břevlav-Pohansko, der sich 4 km südöstlich von ihr befand. Diese befestigte Lokalität entwickelte sich an einer Stelle der Konzentration slawischer Besiedlung und der Furt eines Fernweges von Wien bzw. dem ehemaligen römischen Carnuntum (Bad Deutsch-Altenburg, Petronell) über das Marchfeld nach Norden. Die Anfänge der Besiedlung im Raum Pohanskos bei Břevlav gehen schon auf die frühslawische Zeit zurück. Ungefähr innerhalb des 9. Jh. war hier ein Herrenhof mit Kirche und eine mächtige Wallfortifikation von 28 ha errichtet worden. Die genaue Datierung der Gründung sowie des Überganges der Wallfortifikation von Pohansko bei Břevlav bleibt immer noch ungeklärt. Einstweilen berücksichtigen wir die ursprünglichen Hypothesen, die ihre Errichtung bis in die Endphase der Existenz Großmährens und ihren mit dem Zerfall des großmährischen Staatsgebildes verbundenen Untergang an den Anfang des 10. Jh. setzen. Die bisherige archäologische Erforschung beweist jedoch, daß die Besiedlung in Pohansko bei Břevlav, ähnlich wie in anderen großmährischen Burgwällen Südmährens, innerhalb der 1. Hälfte des 10. Jh. endete. Eine Ausnahme stellt hier nur der Raum der verlassenen und wahrscheinlich schon teilweise destruierten Kirche dar.

Wie schon oben erwähnt, übernahm die neugegründete Burg Břevlav nach dem Anschluß Mährens an den böhmischen přemyslidischen Staat die Rolle des Zentrums des gesamten Gebietes. Die Stiftung der Burg wird neuerdings noch mit der Zeit der mährischen Regierung Břetislavs in Verbindung gebracht. Dieser mußte den strategisch wichtigen Raum am Zusammenfluß der Dyje/Thaya und der Morava/March, der eine Art Eingangstor in das Gebiet Untermarch- und Thaya-Schwarzawa - Talgrund (Dolnomoravský und Dyjskosvratecký úval) bildete, sichern. Die Burgerrichtung stellte einen Bestandteil der Sicherung in die exponierte südliche und östliche Richtung gegen Ungarn sowie des wichtigen Überganges des Handelsweges vom österreichischen Donauraum über die Thaya dar. Auch die gesamte machtpolitische Situation im Grenzgebiet zwischen Mähren, Ungarn und der Ostmark kann man mit der defensiven Hauptrolle der Břevlaver Burg gegen Ungarn und der angeblichen Stiftung bis 1034/35 in Zusammenhang bringen. Nach dem erfolglosen Zug Konrads II. gegen König Stephan I. im J. 1030 kam es zu einer Vereinbarung seines Sohnes, des bayerischen Herzogs

Heinrich, mit Stephan I. Diese wurde zum Nachteil der Ostbayerischen Mark, sowie des Mährens Břetislavs realisiert. Das Gebiet im Raum des heutigen Marchfeldes, das infolge dieser Vereinbarung von Ungarn besetzt worden war, gelangte direkt zwischen beide Länder und hiermit war die gesamte südmährische Grenze bedroht. Im Verlauf dieser Ereignisse könnte auch die Gründung der Břeclaver Burg eine Rolle gespielt haben; dies ist jedoch unsicher.

Zur Veränderung der gesamten Situation kam es nach dem verlorenen Krieg Břetislavs I. gegen Heinrich II. im J. 1041 und dem Regensburger Frieden vom Herbst 1041. Die Grenze des „Alten Mährens“ verschob sich nämlich nach Norden und stabilisierte sich definitiv an der Thaya. Nach den Kriegszügen gegen Ungarn in den Jahren 1042–1043 kam es u.a. im Rahmen der Friedensverträge vom J. 1043 zwischen Abu Samuel und Heinrich III. zur Rückgabe eines ausgedehnten Gebietes des Marchfeldes, das im J. 1031 König Stephan I. abgetreten worden war. Unmittelbar nach seiner Rückgabe wurde dieses Gebiet von der Rechtsbefugnis des Herrschers der Ostbayerischen Mark, Adalbert, ausgenommen und hier eine besondere, kleine, sog. Ungarische Mark organisiert. Diese reichte vom Norden des Marchfeldes bis zu den Grenzen Mährens an der unteren Thaya, von Břeclav bis zur Grenzburg Strachotín, dem heutigen Burgwall Vysoká zahrada bei Dolní Věstonice. Dies belegt die Urkunde vom J. 1051 zur erneuerten Probstei in Hainburg. Im gesamten Gebiet können wir seit 1043 eine intensive Besiedlungsaktivität verfolgen. Neben dem Herrscher dieses Gebietes, Siegfried, der wahrscheinlich die Anfänge der in Kärnten regierenden Spanheimer begleitete, erhielten hier viele Ministeriale sowie Kircheninstitutionen und Einzelpersonen Grundstücke. Eben aus dieser Zeit stammen auch die ersten historischen Nachrichten über Břeclav, zum ersten Male im Falsum, das sich zum Jahre 1046 meldet und dessen Ursprung vielleicht in den Jahren 1061–1067 zu suchen ist, ferner im Falsum aus dem 11. Jh., das in das Jahr 1056 datiert ist (hier kommt zum ersten Male die deutsche Parallele zum Ortsnamen Břeclav-Laudentenburch vor) und später auch in der echten Urkunde vom J. 1078.

Im Raum Břeclav erfaßten wir eine ausgedehnte Konzentration slawischer Besiedlung vom 6. bis zum 12. Jh. Die Lage der eigentlichen Burg des 11.–12. Jahrhunderts wurde archäologisch bisher nicht überzeugend festgelegt. Höchstwahrscheinlich hatte sie sich an der Stelle der späteren hochmittelalterlichen Břeclaver Burg und des Schlosses, dessen zylinderförmiger Donjon ca. vor dem J. 1230 errichtet worden war, befunden. Auch die Lage der Vorburg der Břeclaver Burg des 11.–12. Jh. bleibt ungeklärt. Sie dürfte sich im Raum des heutigen Masaryk-Platzes südöstlich der ehemaligen Burg, des heutigen Schlosses befunden haben. Irgendwo in der Vorburg müßte auch eine Pfarrkirche, die zum J. 1141 erwähnt wird, gewesen sein. Auf jeden Fall war sie nicht an der Stelle der Kirche, die mitten auf dem Stadtplatz bis 1944/1945 stand und die während der Kriegereignisse zerstört wurde. Dies erwies die im Jahre 1992 durchgeführte archäologische Ausgrabung.

Die Siedlungsagglomeration, die an die Břeclaver Burg anschließt, sowie die wichtige südmährische Fortifikation des 11.–12. Jh. und der Sitz des Burgwallbezirkes müssen noch eingehend untersucht werden. Weitere archäologische Ausgrabungen werden in der Zukunft bestimmt noch eine ganze Reihe neuer Fakten zur Erforschung der Geschichte des přemyslidischen Mährens erbringen können.

Abbildungen

Abb. 1. Vorausgesetzte Fläche der sog. Ungarischen Mark (schraffiert) und des Baumgartener Umkreises (mit Gittern markiert). 1 – großmährische Burgwälle, 2 – Burgen des 11.–12. Jh. mit dem jeweiligen Datum der ersten Erwähnung in den Quellen (F – mittelalterliches Falsum), 3 – Siedlung, 4 – Straße, 5 – Flüsse und Bäche, 6 – heutige Staatsgrenzen.

Abb. 2. Marchfeld und der östliche Teil des niederösterreichischen Weinviertels mit ungefähren Richtungen der Hauptwege und den Donationen des Passauer Bistums in den Jahren 1055–1063. 1 – großmährische Burgwälle, 2 – Burgen des 11.–12. Jh. mit dem jeweiligen Datum der ersten Erwähnung in den Quellen (F – mittelalterliches Falsum), 3 – Siedlung, 4 – Straße, 5 – Flüsse und Bäche, 6 – heutige Staatsgrenzen.

Abb. 3. Situation der Břeclaver Burg im Hochmittelalter. Nach M. Plaček 1996.

Abb. 4. Břeclav. Der Stadtkern mit dem Schloß (die ehemalige Burg), dem dreieckigen Marktplatz mit der Kirche wahrscheinlich am Platz der ursprünglichen Vorburg und mit den Thaya-Flußarmen in der Karte des stabilen Katasters vom Jahre 1827. Deponiert in: MZA/Mährisches Landesarchiv in Brünn.

Abb. 5. Břeclav. Rekonstruktion der eventuellen Lage der ursprünglichen Břeclaver Burg aus dem 11.–12. Jahrhundert und deren Vorburg.